

Drie Ranke-biografieën

Andreas D. Boldt, *The Life and Work of the German Historian Leopold von Ranke (1795-1886). An Assessment of His Achievement*. Mellon, 2014 (geb.), \$ 249,95.

Shih-Chieh Su, *Modern Nationalism and the Making of a Professional Historian. The Life and Work of Leopold von Ranke*. Palo Alto, CA: Academica Press, 2014, 195 pp. (geb.), \$ 29,95.

Dominik Juhnke, *Leopold von Ranke. Biografie eines Geschichtsbesessenen*. Berlijn: Vergangenheitsverlag, 2015, 291 pp. (pb), € 16,99.

Wie in de Berlijnse Staatsbibliothek informeert naar de inventaris van het Leopold von Ranke-archief, krijgt het verrassende antwoord dat zo'n inventaris niet bestaat. Het archief van Duitslands beroemdste historicus is namelijk grotendeels ongeordend. Dit valt niet moeilijk te verklaren: de *Nachlass* is 34 strekkende meter groot, Rankes handschrift is vrijwel onleesbaar en alle tot dusver ondernomen pogingen tot ordening zijn halverwege gestrand. Op fluistertoon verwijzen de baliemedewerkers naar Herr Dr. Siegfried Baur, een van de weinige Ranke-kenners die het handschrift kunnen ontcijferen. Al jaren probeert hij de chaos van het archief te bedwingen. 'Dus als u iets wilt, zult u bij Dr. Baur moeten aankloppen.'

Voor invloedrijke Ranke-leerlingen als Georg Waitz en Heinrich von Sybel geldt in mindere mate hetzelfde. Al zijn hun archieven keurig geordend, hun omvang is intimiderend: alleen al de correspondenties beslaan ettelijke tienduizenden pagina's. Daarbij komt dat zowel het Bundesarchiv in Berlijn als de Bayerische Staatsbibliothek in München bij Waitz' handschrift aantekent dat het 'schwer lesbar' is (wat niet overdreven is). Zo hebben deze archieven in hun monumentaliteit iets ontoegankelijk. Streng en ongenaakbaar zijn ze, als de Ranke-obelisk bij Wiehe in Thüringen.

Zou dit verklaren waarom fatsoenlijke biografieën van Ranke, Waitz en Sybel nog altijd niet bestaan, terwijl levensbeschrijvingen van minder bekende negentiende-eeuwse Duitse historici inmiddels verscheidene boekenplanken vullen? Zolang van Duitse biografen wordt verwacht dat zij relevant archiefmateriaal tot op de laatste snipper raadplegen, zullen de meest beeldbepalende figuren in de Duitse historische wereld het zonder biografie moeten doen en zal de beeldvorming rond deze historici schatplichtig blijven aan laatnegentiende-eeuwse vriend- en vijandbeelden.

Tegen deze achtergrond is het verheugend dat drie jonge historici zich door massa's papier niet hebben laten afschrikken en onafhankelijk van elkaar Rankes leven en werk te boek hebben gesteld. Geen van de drie is verdronken in archieven; twee van hen hebben zelfs bij voorbaat afgezien van archiefonderzoek. Alle drie stellen belangwekkende thema's aan de orde. Hun verdiensten lopen echter sterk uiteen.

Het boek dat pretendeert de eerste Engelstalige Ranke-biografie te zijn, is een pennenvrucht van Andreas Boldt (Maynooth University), die eerder een even intrigerend als informatief proefschrift over Rankes Ierse vrouw Clarissa schreef. Clarissa's uitvoerige brieven aan haar familie zijn een rijke bron voor Rankes leven, zoals ook de brieven van het echtpaar zelf, geschreven vóór hun huwelijk en tijdens Rankes buitenlandse reizen, een biograaf doen watertanden – om de inkijkjes die ze bieden (dat Ranke al naar de normen van zijn tijd een minnaar oude stijl was, bijvoorbeeld), maar ook om hun bijsluiters (nog altijd steken er gedroogde bloemen in het brievenpak). In hoeverre stellen deze familiebrieven, waarvan Boldt in 2012 een editie bezorgde, het levensbeeld van Ranke bij?

Boldt werpt zich op als revisionist als hij op grond van Rankes buitenlandse reizen en Clarissa's salon in Berlijn – twee prominente thema's in de correspondentie – de stelling poneert dat Ranke een Europeaan was, die in een tijd van groeiend nationalisme in de eenheid van Europa bleef geloven. 'This vision is not only represented in his books, but also was practised in his home, in the form of his marriage to an Anglo-Irish woman, a European-oriented salon and his connections with scholars all over the continent.' Ter onderbouwing documenteert Boldt Rankes reizen in een appendix, compleet met kaartjes, en laat hij zien dat Ranke over alle delen van Europa wel ergens in zijn *Sämtliche Werke* heeft geschreven.

Al valt voor dit Europese accent het nodige te zeggen, wat het onverklaard laat is dat Ranke een groot deel van zijn oeuvre aan Duitse of zelfs Pruisische geschiedenis wijdde. Waarom liet Ranke zich in 1841 een benoeming tot historiograaf van de Pruisische staat welgevallen – een effectieve poging de 'europäischen Energien Leopold Rankes in spezifisch preußische Flußbette zu lenken' (Wolfgang Neugebauer)? Waarom kwam Ranke zo graag bij koning Frederik Willem IV over de vloer en willigde hij diens historische verzoeken steevast in? Wat verklaring behoeft, is niet waarom Ranke Europees dacht en voelde, maar welke factoren ertoe bijdroegen dat de verhouding tussen Rankes verlangen het Pruisische hof en de Berlijnse elite te behagen en zijn oude droom de 'Mär der Weltgeschichte' te vertellen in verschillende fasen van zijn loopbaan verschillend uitpakte.

Komt Boldts accent op Rankes Europese oriëntatie misschien voort uit zijn behoefte de historicus vrij te pleiten van het verwijt dat deze 'a German nationalist and a Protestant conservative' was? Boldts boek heeft inderdaad nogal apologetische trekjes. Zo laat de auteur zijn biografische overzicht voorafgaan door een hoofdstuk over Rankes geschiedfilosofische posities, opgehangen aan bekende citaten als 'ich wünschte mein Selbst gleichsam auszulöschen'. Hoewel het nuttig is dat Boldt laat zien hoe vaak deze woorden verkeerd zijn begrepen, bevestigt zijn voortdurende correctie van deze misverstanden het beeld dat Ranke een theoreticus van 'objectiviteit' in de geschiedwetenschap was. Is dat evenwel geen laatnegentiende-eeuwse projectie, in Duitsland gepopulariseerd door Max Lenz *cum suis* en in de Verenigde Staten door Herbert Baxter Adams en de American Historical Association?

Nog apologetischer is hoofdstuk 5, dat allerlei bezwaren die ooit tegen Ranke zijn ingebracht thematisch ordent en probeert te weerleggen. Deze thematische ordening lijkt op de mislukte pogingen Rankes *Nachlass* systematisch te ordenen: ze isoleert de argumenten uit hun historische context, berooft ze van hun *couleur locale* en verhult wat hun woordvoerders ertoe bracht zich kritisch tot Ranke te verhouden. Al wisselt vervolgens de kwaliteit van Boldts dupliek, deze bereikt een dieptepunt als de auteur 'the myth of a "religious Ranke"' bestrijdt op gezag van Emil Michael, die al in 1890 zou hebben 'proven (...) that Ranke was not religious at all'. Michael was een van de meest rabiante katholieke critici van Ranke, die vanwege zijn iconoclastische *Geschichte der Päpste* wel beschouwd werd als 'der gefährlichste Feind der kathol[ischen] Kirche'.

De ondertitel van Boldts boek ('an assessment of his achievement') blijkt, kortom, de lading beter te dekken dan de biografische hoofdtitel. Boldt biedt, op zijn derde hoofdstuk na, geen levensbeschrijving, maar brokstukken historische informatie over Ranke en diens receptiegeschiedenis, ingebed in een weinig genuanceerde polemiek tegen Ranke-critici. In laatnegentiende-eeuws Duitsland zou zijn boek *Beiträge zu einer künftigen Biographie Leopold von Rankes* of misschien zelfs *Ranke und sein Kritiker: Ein Streitschrift* hebben geheten.

Ook het informatieve Ranke-boek van Shih-Chieh Su, een Taiwanese historicus die aan Brown University promoveerde en nu aan Delaware Valley University doceert, is ondanks zijn ondertitel niet in de eerste plaats een biografie. Aansluitend bij Georg Iggers, op wiens Ranke-interpretatie hij net als Boldt sterk leunt, stelt Su de vraag hoe de 'objectieve' aspiraties van de rankeaanse geschiedwetenschap te verenigen waren met het 'subjectieve' element van nationalistisch engagement dat Rankes geschiedschrijving eveneens doortrok. Hoewel Su in zijn zoektocht naar een antwoord ruim aandacht schenkt aan Rankes biografische ervaringen, draait zijn studie vooral om diens ideeënwereld – om Ranke als theoreticus van het zelf, de natiestaat en de geschiedwetenschap, meer dan om de man die om zijn dagelijkse wandeling door de Thiergarten in Berlijn even beroemd was als om zijn onverstaanbare colleges.

Su's these luidt dat zelf, natiestaat en geschiedwetenschap bij Ranke in evenwicht gehouden werden door een dialectiek van herinneren en vergeten. Wat de historicus moest vergeten – zijn *Selbst* in de eerste plaats – stond ten dienste van wat diezelfde historicus in herinnering wilde roepen: de cultuurvormende macht van nationale ideeën. Hoe meer, met andere woorden, de historicus zichzelf kon wegcijferen, des te voller kon het licht vallen op de langetermijnprocessen waaraan moderne natiestaten hun ontstaan te danken hadden.

Ter onderbouwing van deze these wijst Su op de cruciale rol van het werkwoord *erinnern* in Rankes vocabulaire, vooral in passages over de taak van de historicus. Fraai laat hij zien hoe *erforschen* voor Ranke altijd ten dienste stond van *erinnern*, zoals *entdecken* – een beeldspraak die Ranke vooral in het archief graag bezigde – als remedie tegen vergetelheid moest dienen. Daarbij ging het Ranke niet primair om wat de gemeenschap van historici zich herinnerde, maar om het collectieve geheugen van de prille Duitse natie. Zo verschijnt Ranke in Su's boek als een *memory manager* of conservator van het maatschappelijke geheugen.

Als deze exegetische hout snijdt, lijkt het voor de hand te liggen Rankes taakopvatting te vergelijken met die van *memory managers* buiten de geschiedwetenschap, zoals John Edward Toews dat doet in zijn prachtige *Becoming Historical: Cultural Reformation and Public Memory in Early Nineteenth-Century Berlin* (2004). Dat de Duitse natie gebaat was bij herinnering van haar verleden, stond immers ook voor tijdgenoten als Friedrich Carl von Savigny en de gebroeders Grimm buiten kijf. Su daarentegen situeert Ranke vrijwel exclusief in de geschiedwetenschap en ziet diens synthese van zelf, natiestaat en geschiedbeoefening aan de basis liggen van 'the dominating paradigm of modern historiography'. Argumenten voor de stelling dat Rankes invloed op de latere Duitse geschiedwetenschap aan zijn 'tripartite selfhood' valt toe te schrijven, legt Su evenwel niet op tafel.

Zulke argumenten zijn ook niet eenvoudig te geven, aangezien Rankes prominentste leerlingen, Waitz en Sybel, al rond 1860 scherp van mening verschilden over de relatie tussen zelf, natiestaat en geschiedwetenschap. Bij alle bewondering die Ranke in laatnegentiende-eeuws Duitsland ten deel viel, bevalt op dat zijn politieke houding vrij unaniem geassocieerd werd met de wereld van vóór 1871 – misschien niet toevallig het jaar waarin Ranke emeritaat aanvroeg. Met andere woorden: na de Duitse eenwording werd zijn 'tripartite selfhood' veel sneller gehistoriseerd dan Su voor mogelijk houdt.

Dit brengt ons bij het derde Ranke-boek, dat met treffende citaten laat zien hoezeer de *Altmeister* in de laatste decennia van zijn leven als *alt* en *veraltet* werd ervaren. Het boek is even opzienbarend als zijn auteur, Dominik Juhnke – medewerker van het Zentrum für Zeithistorische Forschung in Potsdam, nog niet gepromoveerd en bij verschijning van deze

biografie amper 27 jaar oud. Juhnkes *Biografie eines Geschichtsbesessenen* boeit van kافت tot kافت en wel om drie redenen.

Allereerst is het voortreffelijk geschreven, in een contrastrijke, licht-dramatische en mild-ironiserende stijl die in het Nederlandse taalgebied aan Willem Otterspeer doet denken. Deze blijkt uit Juhnkes hoofdstuktitels – *Ranke, der Unzufriedene, der Unwillkommene, der Unermüdliche, der Unzeitgemäße* enzovoort – maar vooral uit rake passages over de discrepanties tussen Rankes leven en de percepties van latere bewonderaars. Juhnkes proza tintelt als hij kan laten zien wat ‘het geboorteur van de moderne geschiedwetenschap’ (Rankes benoeming aan de Universiteit van Berlijn) voor de 29-jarige historicus zelf betekende: collega’s die tegenwerkten, studenten die wegbleven, rekeningen die nauwelijks betaald konden worden en een teleurstelling die Ranke slechts kon verkroppen door als een bezetene te werken. Maar ook omgekeerd: het dameskransje waaraan Ranke in Frankfurt (Oder) geschiedenislessen gaf, was geen zonde van zijn tijd. Het onhandige studiehoofd, stelt Juhnke, deed er sociale vaardigheden op zonder welke hij in Berlijn nooit tot de salon van Rahel Varnhagen had kunnen toetreden en connecties met het hof had kunnen aanknopen die voor zijn verdere loopbaan doorslaggevend zouden zijn.

Juhnkes boek is, daarmee samenhangend, een echte biografie, die de historicus van zijn menselijke kant laat zien. Al gaat de auteur kort in op de betekenis van ‘objectiviteit’, de nadruk ligt op Rankes netwerken, familiebanden, karaktertrekken en alledaagse gewoonten. Juhnkes Ranke is geen *scientific paradigm*, maar een atypische representant van Biedermeier *Bildungsbürgertum* – atypisch vooral in zijn arbeidsethos, dat zelfs naar toenmalige conventies neerkwam op aperte werkverslaving. Een *Geschichtsbesessene*, noemt Juhnke hem: iemand wiens toewijding aan historisch onderzoek zo compromisloos was, dat heel Berlijn geschokt was toen de vrijgezel op bijna vijftigjarige leeftijd met een eega kwam aanzetten (‘Die Historie ist Ihre Frau!’, zou Savigny hebben uitgeroepen).

Tegen deze achtergrond was Rankes beslissing om op bijna 82-jarige leeftijd aan een *Weltgeschichte* te beginnen geen teken van superieure wilskracht, zoals necrologen in 1886 graag beweerden, maar een reprise van een patroon dat zich al eerder had afgetekend. Ranke verwerkte (of verdrong) verlieservaringen door zich op te sluiten in zijn werk. Even wrang als tekenend is de maandenlange archiefreis die hij in 1850 ondernam na het overlijden van zijn acht maanden oude zoontje August – zijn vrouw Clarissa en hun andere kinderen rouwend achterlatend in Berlijn. Dus wat moest Ranke in de jaren 1870, na zijn emeritaat en het overlijden van zijn vrouw? Een monumentale reeks *Sämtliche Werke* redigeren, was zijn aanvankelijke reactie. Maar toen in 1877 deel 41 was verschenen, dreigde opnieuw een existentiële leegte. Was de *Weltgeschichte*, vernietigend gerecenseerd door onder anderen Eduard Meyer, vooral een vorm van arbeidstherapie, zeven dagen per week, 52 weken per jaar?

Al zullen sommige lezers menen dat Juhnke bij vlagen te veel psychologiseert, zijn boek steekt met kop en schouders boven de twee andere uit. Zo veel grip op zo’n complexe historicus, zo’n solide beheersing van relevante (secundaire) literatuur en zo’n eigen stijl van schrijven – daar kan menige biograaf een puntje aan zuigen. Zou Juhnke ook een biografie van Waitz of Sybel willen overwegen?

Herman Paul
Universiteit Leiden